

Розділ II

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

УДК 159.9.351

О.М. Борисюк

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Здійснено теоретичний аналіз професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. Виділено компоненти професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. Окреслено специфіку умов діяльності працівників міліції. Встановлено психологічні особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. Окреслено чинники, які впливають на професійну діяльність працівників органів внутрішніх справ.

Ключові слова: діяльність, професійна діяльність, умови та особливості діяльності, працівники органів внутрішніх справ.

Постановка проблеми. У сучасній психології вивчення професійної діяльності людини посідає одне з центральних місць. Діяльність органів внутрішніх справ (далі – ОВС) становить окремий різновид інтелектуально практичної праці, що передбачає підвищену активність і відповідальність виконавців. Як правило, вона пов'язана з дефіцитом часу та інформації під час підготовки окремих дій, їх виконанням за умов раптовості, перешкод, інтенсивних фізичних і психологічних навантажень. Виконуючи свої обов'язки, працівники органів внутрішніх справ не з власної ініціативи, а відповідно до закону повинні захищати права і законні інтереси громадян. Водночас вони можуть обмежувати права громадян, якщо без цього неможливе виконання професійних обов'язків, з необхідними поясненнями з цього приводу. Саме тому подальший розвиток науково обґрунтованого підходу до організації професійної діяльності всіх без винятку підрозділів і служб МВС України слід визнати безумовно актуальним.

Стан дослідження. У психологічній науці питанням професійної діяльності особистості приділено значну увагу (В.А. Бодров, С.В. Василенко, М.С. Корольчук, П.П. Криворучко, Г.В. Ложкін,

С.Д. Максименко, О.Р. Малхазов, В.І. Осьодло, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.Д. Шадріков та інші) [3; 5; 8].

Дослідженню професійної діяльності працівників ОВС присвячені наукові праці В.Г. Андросюк, М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, С.П. Безносова, В.Л. Васильєва, І.В. Ващенко, Л.Й. Гуменюк, Я.М. Когута, М.С. Корольчука, Н.Ю. Мітюріної, І.В. Сулятицького та інших [1; 3; 6; 7; 9]. На думку В.Л. Васильєва, А.В. Дулова, В.Е. Коновалової, А.Р. Ратінова, А.М. Столяренка, діяльність працівників органів внутрішніх справ характеризується специфічними психологічними особливостями [2; 7; 9]. М.І. Ануфрієв вивчав кваліфікаційні характеристики професій, розробив професіограми основних спеціальностей в діяльності ОВС [2]. А.П. Москаленко, Д.О. Кобзін, О.О. Стародубцев, О.М. Бандурка займалися вивченням проблем, пов'язаних із соціально-психологічними факторами впливу на правоохоронну діяльність [1; 5].

Попри доволі широкий спектр досліджень, є чимало аспектів, які потребують подальшого вивчення. У літературі недостатньо відображені особливості професійної діяльності працівників ОВС, повністю враховано специфіку їхньої діяльності.

Метою статті є цілісне розкриття особливостей професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Виклад основних положень. Згідно із Законом України «Про міліцію» міліція України – це державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань. Правовою основою діяльності міліції є Конституція України, Закон України «Про міліцію», інші законодавчі акти держави, постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України [4; 1].

Міліція – надзвичайний орган управління. Вона не тільки організує, але й безпосередньо практично здійснює охорону громадського порядку і боротьбу зі злочинністю. Як зазначає Н.Ю. Мітюріна, правове становище міліції, форми і методи практичного здійснення завдань щодо охорони правопорядку зумовлені її призначенням: її апарати, служби і підрозділи здійснюють заходи з попередження та припинення протиправних діянь, розкриття злочинів, розшуку і затримання злочинців; її співробітники згідно з законом можуть застосовувати спеціальні засоби фізичного впливу й вогнепальну зброю; дисципліна в міліції і проходження служби встановлені стосовно військової особи рядового і начальницького складу міліції (приймають Присягу на вірність державі, віддану і бездоганну службу своєму народу) [9, с. 183–184].

З огляду на законодавчо затверджені завдання діяльності органів внутрішніх справ та особливості діяльності, умови проходження служби, складність службових завдань і рівень відповідальності прийняття рішень, службову діяльність працівників органів внутрішніх справ України умовно можна поділити на 7 основних (тих, що безпосередньо здійснюють функції ОПТ та боротьби зі злочинністю) різновидів:

- слідча діяльність;
- оперативно-розшукова;
- профілактична;
- екстремальна;
- охоронна;
- диспетчерська;

– адміністративно-наглядова діяльність, і 4 допоміжні (ті, що забезпечують оптимальні умови виконання функціональних повноважень і здійснюють керівництво діяльністю підпорядкованих підрозділів) різновиди: кадрова; наукова і викладацька; керівна; ресурсно-господарська діяльність [3].

Міліція України складається з підрозділів: кримінальної міліції; міліції громадської безпеки, транспортної міліції, державної автомобільної інспекції; міліції охорони, спеціальної міліції [4; 2].

До кримінальної міліції належать служби карного розшуку, по боротьбі з організованою злочинністю, кримінального пошуку, боротьби з економічною злочинністю, слідчої роботи і дізнання.

Міліцію громадської безпеки утворюють служби охорони громадського порядку, паспортної, реєстраційної та міграційної роботи, дозвільної системи, дільничних інспекторів міліції, забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів за проведення боротьби з епізоотією.

Завдання, що стоять перед міліцією громадської безпеки, мають доволі широкий діапазон і є одним із найбільших напрямів роботи міліції. Це адміністративна діяльність, яка полягає в захисті прав і свобод людини і громадянина, забезпеченні громадського порядку, спокою та безпеки, попередженні і припиненні правопорушень у містах та інших населених пунктах держави, а також боротьба зі злочинністю, здійснення провадження в справах про адміністративні правопорушення [4; 2].

До транспортної міліції належать відповідні підрозділи, які забезпечують охорону громадського порядку і боротьбу зі злочинністю на залізничному, водному та повітряному транспорті.

Державна автомобільна інспекція – це сукупність підрозділів дорожньо-патрульної служби, дорожнього нагляду, реєстраційно-екзаменаційної роботи, технічного нагляду, розшуку транспортних засобів, пропаганди та агітації з безпеки руху [1; 2].

Міліція охорони складається з підрозділів, які забезпечують на договірних засадах охорону усіх видів власності, об'єктів майна та вантажів, фізичних осіб, грошових коштів (управління, відділи охорони при територіальних органах внутрішніх справ, які мають у своєму складі окремі дивізіони, роти, взводи, спеціальні підрозділи міліції охорони «Титан») [4; 3].

До спеціальної міліції належать підрозділи внутрішніх справ на закритих об'єктах (наприклад, підприємства з особливим режимом функціонування).

Незважаючи на доволі різну специфічність указаних служб і підрозділів системи МВС, значна більшість з них виконує поставлені перед ними завдання в тісній взаємодії з іншими громадянами. Від рівня цієї співпраці залежить ефективність діяльності працівника ОВС.

Професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ різноманітна та складна, має чимало відмінностей від інших видів професійної діяльності, яким також притаманні екстремальні, небезпечні умови праці.

Розглядаючи професійну діяльність працівників ОВС, зазначимо, що, згідно зі ст. 7 Закону України «Про міліцію», на міліцію в Україні покладені: адміністративна, профілактична, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, виконавча та охоронна функції [4; 3].

Виконання службових завдань працівниками міліції в більшості випадків пов'язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян – усім, що перебуває у сфері взаємовідносин «людина-людина». Психологічна специфіка пов'язана також із дією таких екстремальних чинників, як безпека і надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; необхідність у безперервному аналізі потоку неструктурованої чи малоструктурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень [7].

Особливо складними є надзвичайні обставини, викликані явищами і факторами соціального, природного чи техногенного характеру, що порушують нормальне життя населення, загострюють суспільну безпеку та громадський порядок на конкретній території. Не слід також забувати, що на міліцію покладаються повноваження силового врегулювання найбільш небезпечних антисоціальних виявів порушення громадського порядку шляхом застосування різних засобів примусу, в тому числі фізичної сили, спеціальних технічних засобів, зброї, бойової і спеціальної техніки [4]. Такі конфліктогенні ситуації чинять

на усіх, у тому числі на працівників правоохоронних органів, значний психологічний вплив. Вони створюють труднощі у вирішенні професійних завдань, позначаються на успішності дій, вимагають від персоналу психологічної стійкості, особливої підготовки, особливого уміння діяти за таких умов.

Використовуючи підхід Є.А. Клімова, можна виокремити такі компоненти професійної діяльності працівників ОВС [4; 5]:

- задані цілі, уявлення про результат праці;
- заданий предмет (наприклад, забезпечення та підтримка правопорядку);
- система засобів праці (теоретичні, практичні, матеріально-технічні та інші);
- система професійних службових обов'язків (передбачених Законом України «Про міліцію» та іншими нормативно-правовими актами);
- система прав;
- виробниче середовище, наочні і соціальні умови праці.

Професійною діяльністю працівників міліції є правоохоронна діяльність. К.Ф. Гуценко правоохоронну діяльність трактує як державну діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів дії відповідно до закону і за неухильного дотримання встановленого ним порядку. А.Б. Сахаров стверджує, що правоохоронна діяльність – це діяльність спеціальних державних органів (прокуратури, органів внутрішніх справ, судів, виправно-трудоустанов), покликаних здійснювати безпосередню боротьбу із злочинністю. Отож, основне завдання правоохоронної діяльності – охорона особистості, її прав і свобод; охорона суспільства, його матеріальних і духовних цінностей; охорона держави, її конституційного ладу, суверенітету і державної цілісності [1; 6].

Правоохоронна діяльність за психологічною класифікацією належить до професій типу «людина – людина», оскільки основним завданням працівників є забезпечення надійної охорони об'єктів від посягань правопорушників і злочинців, а також виконання обов'язків щодо забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. Основним предметом діяльності міліціонерів, в загальному розумінні, є здійснення ефективного впливу на громадян, дотримання норм поведінки, прийнятих у суспільстві, забезпечення особистої безпеки громадян від протиправних посягань та ін. Домінуючого значення в професійній діяльності міліціонерів набуває система просоціальних ціннісних орієнтацій, потреба в спілкуванні, вміння організувати та ефективно впливати на різні категорії громадян під час виконання професійних завдань [6].

Специфічним різновидом правоохоронної діяльності є правозахисна. Вона протікає в галузі суспільних відносин і відрізняється надзвичайною різноманітністю вирішуваних завдань. Зазначимо, що правове регулювання всієї професійної діяльності відрізняє юридичну працю від інших професій і поступово впливає на кожного. Вся діяльність міліціонерів, попри всю її складність та різноманітність, завжди протікає в межах правового регулювання. В низці випадків діяльність супроводжують негативними емоціями, необхідністю їх пригнічувати, а емоційна розрядка буває відстрочена на порівняно значний період часу [2].

Реальним показником професійної діяльності працівників ОВС є її ефективність. В основі *ефективності діяльності* працівників міліції лежить *продуктивність*, що виражається у кількісних і якісних *результатах* діяльності; *швидкості*, що відображає чіткість і організованість дій; *темпі діяльності*, що визначає співвідношення «активних» і «пасивних» ділянок у діяльності правоохоронця протягом фіксованого періоду часу; *повноті*, що залежить від обсягу реалізованих дій, необхідних для успішної діяльності працівника міліції впродовж тривалого часу та збереження *стійкої* результативності діяльності [8].

На думку Н.Ю. Мітюріної, ефективність виконання професійних завдань часто залежить від способів застосування деталей, операцій і прийомів, які становлять техніку виконання професійної діяльності. Водночас операції, прийоми, техніка зумовлені особливостями об'єкта, завдань, умов, у яких виконується дія, а також психологічними особливостями особистості (її мотивами, підготовленістю, здібностями, рівнем домагань, рівнем досягнень та іншими). Результати професійної діяльності працівників міліції залежать від її якісних характеристик: нормативності, організованості, підготовленості, засвоєння й ефективності [9].

Аналізуючи специфіку правоохоронної діяльності, Л.Й. Гуменюк виділяє загальні для представників різних служб правоохоронних органів характеристики:

- їхня діяльність є різновидом державної служби, і порядок її проходження працівниками визначений у відповідних положеннях про службу. Для правоохоронців ОВС установлені спеціальні (або військові) звання, і за виконання своїх посадових обов'язків вони повинні, як правило, носити спеціально встановлену форму одягу;

- діяльність працівників правоохоронних органів ґрунтується на принципах законності, гуманізму, пошани прав людини і гласності;

- специфіку правоохоронних заходів у сфері боротьби із злочинністю й охорони суспільної безпеки визначає *нормативно-правова регламентація* діяльності;

– виконання міліцією правоохоронних функцій зустрічає спротив і *протидія правопорушників* і злочинців;

– працівникам правоохоронних органів надані обширні *владні повноваження*, а їх реалізація залежить від їхніх умінь розумного, доцільного і законного застосування влади;

– у процесі виконання службових обов’язків працівники правоохоронних органів застосовують специфічні *засоби дії*, зокрема примусу (психологічна дія у вигляді попередження, зауваження; застосування спеціальних засобів, фізичної сили і вогнепальної зброї; винесення покарання за скоєне);

– складність соціально-психологічних ситуацій, в яких доводиться діяти працівникам ОВС, визначає вимоги до їхніх *професійних якостей та психологічної готовності*;

– професійна діяльність правоохоронців проходить в умовах *конспірації та* необхідності збереження працівниками службової таємниці;

– правоохоронна діяльність характеризується екстремальністю, пов’язаною з наявністю різних *чинників* (підвищена відповідальність, невизначеність інформації, дефіцит часу, небезпека для здоров’я й ін.), в т.ч. стресом і психічними перевантаженнями в роботі;

– ефективність професійної діяльності працівників міліції великою мірою залежить від *ситуації в суспільстві*, оцінки її населенням і авторитету правоохоронних органів [3].

Вияткова складність діяльності органів правопорядку диктує високі вимоги до професійної підготовленості і навиків кожного працівника. Діяльність впливає на співробітників як суб’єктів діяльності, розвиваючи їхні знання, навички, уміння і здібності, формуючи певні характерологічні якості і властивості.

На професійну діяльність працівників ОВС впливає низка чинників: соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-політичні, соціально-психологічні та інші. Однак найчастіше чільними є соціально-психологічні.

За результатами досліджень у комплексі стресогенних чинників вітчизняних правоохоронних органів найбільш типовими є дефіцит часу, складність оперативної обстановки, невизначеність і непередбачуваність подій, високий ступінь відповідальності, дезорганізація соціальної сфери, відсутність повноцінного відпочинку, недостатність професійного досвіду, ненадійність технічних засобів захисту, часті ненормовані добові чергування, обставини, пов’язані із загрозою для життя, неможливість виконання функціональних обов’язків у повному об’ємі [9].

Значні щоденні витрати часу, фізична напруга й емоційні навантаження, скорочення вільного особистого часу – стійкі *характеристи-*

ки діяльності працівників ОВС. Окрім того, службова діяльність вимагає від правоохоронців сміливості, мужності, самопожертвування, готовності піти на ризик і пожертвувати своїм здоров'ям заради виконання службового обов'язку.

Особливістю правоохоронної діяльності, на відміну від інших професійних організацій, залишаються *жорсткі вимоги*, постійний контроль і неформальна регламентація поведінки працівників у побуті, їхніх зв'язків і знайомств.

Розглянемо *психологічні особливості* професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

З метою вивчення особистісних якостей, які обумовлюють ефективність професійної діяльності працівника органів внутрішніх справ, необхідно проаналізувати саму цю діяльність, виявити її специфічні особливості, розкрити її структуру. З'ясування закономірностей професійної діяльності дозволяє не лише вивчити її, але і розробити систему організаційних заходів, спрямованих на її вдосконалення.

Л.Й. Гуменюк та І.В. Сулятицький зазначають, що «множинність завдань, що стоять перед правоохоронними органами, призводить до розвитку *поліфункціональності*. Відповідно, діяльність оперативних працівників за своїм змістом і способами роботи відрізняється від діяльності, наприклад, слідчих, працівників патрульно-постової служби міліції або дільничних» [3, с. 24].

З огляду на це професія працівника правоохоронних органів пред'являє до нього безліч різних вимог, серед яких одна з найважливіших – володіння розвиненими професійно значущими якостями особистості. Найперше до них належать:

– розвинені професійно значущі *пізнавальні якості*: професійна спостережливість і уважність, професійно розвинена пам'ять, творча уява; професійно розвинене мислення, схильність до напруженої розумової роботи, кмітливості, розвинена інтуїція; швидкість реакції, уміння орієнтуватися в складній обстановці;

– *морально-психологічна стійкість*;

– розвинені *емоційно-вольові якості*: уміння володіти собою в складних ситуаціях;

– сміливість, мужність, розумну схильність до ризику;

– професійно-психологічну орієнтованість;

– розвинуті лідерські якості;

– розвинуті *комунікативні якості*;

– уміння швидко встановлювати контакт з різними категоріями людей, встановлювати й підтримувати доброзичливі відносини;

– здатність здійснювати *морально-психологічний вплив* на людей при вирішенні різного роду оперативно-службових завдань;

– *рольові уміння*, вміння перевтілитись [1].

Формування і розвиток указаних якостей – тривалий і напружений процес, однак і необхідна умова професійного становлення працівника органів внутрішніх справ. Відсутність або недостатній розвиток цих якостей особистості перешкоджають оптимальному здійсненню своїх функціональних обов'язків, зумовлюють помилки в його діяльності, викликають процеси професійної дезадаптації і професійної деформації особистості.

Висновки. Зазначимо, що діяльність міліції ґрунтується на принципах законності, гласності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями і населенням. Діяльність працівників ОВС характеризується: значними щоденними витратами часу, фізичною напругою й емоційними навантаженнями, скороченням вільного особистого часу. До особливостей правоохоронної діяльності працівника ОВС можна віднести правову регламентацію професійної поведінки; владний, обов'язків характер професійних повноважень працівника ОВС; екстремальний характер діяльності. Психологічна специфіка діяльності працівників ОВС пов'язана з дією таких екстремальних чинників, як небезпека і надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; необхідність у безперервному аналізі потоку неструктурованої чи мало-структурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

Щодо подальших наукових досліджень, то ґрунтовнішого вивчення потребують особливості діяльності працівників різних служб; необхідне вдосконалення системи відбору працівників, розробка методик психологічного супроводу діяльності працівників правоохоронних органів.

1. Андросюк В.Г. Професійна психологія в ОВС. Загальна частина: курс лекцій / В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, В.С. Медведєв. – К.: УАВС, 1995. – 111 с.

2. Ануфрієв М.І. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей): довідковий посібник / М.І. Ануфрієв, Ю.Б. Ірхін та ін. – К.: МВС України; КІВС, 2003. – 120 с.

3. Гуменюк Л.Й. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навчальний посібник / Л.Й. Гуменюк, І.В. Сулятицький. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 648 с.

4. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4.

5. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МО-ДЭК», 1996. – 400 с.

6. Когут Я.М. Професійна психологічна підготовка працівників ОВС: конспект лекцій / Я.М. Когут. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 184 с.

7. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

8. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 190 с.

9. Митюрин Н.Ю. Проблемы профессиональной деформации личности сотрудников ОВД в контексте уголовно-правовых отношений / Н.Ю. Митюрин // Правовая политика и правовая жизнь. – М., Саратов, 2008, № 4. – С. 180–186.

Борисюк О.М. Особенности профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел

Осуществлен теоретический анализ профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел. Выделены компоненты их профессиональной деятельности. Очерчена специфика условий деятельности работников милиции, установлены психологические особенности их профессиональной деятельности. Очерчены факторы, влияющие на профессиональную деятельность сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: *деятельность, профессиональная деятельность, условия и особенности деятельности, сотрудники органов внутренних дел.*

Borisyuk O.M. Features of professional activity of workers of internal affairs organs

The theoretical analysis of professional activity of workers of internal affairs organs is carried out. The components of professional activity of workers of internal affairs organs are distinguished. The peculiarities of the activity terms of militia workers are outlined. The psychological features of the professional activity of workers of internal affairs organs are set. The factors which affect the professional activity of workers of internal affairs organs are singled out.

Key words: *activity, professional activity, terms and features of activity, workers of internal affairs organs.*